

OSVRT

O izložbi Tajni život baštine – 70 godina sustavne konzervatorsko-restauratorske djelatnosti u Hrvatskoj

Boris Mašić

Muzej grada Zagreba
Opatička 20, Zagreb
bmasic@mgz.hr

U 2018. godini, Europskoj godini kulturne baštine, obilježavajući 70 godina svojega djelovanja, Hrvatski restauratorski zavod u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt upriličio je izložbu *Tajni život baštine – 70 godina sustavne konzervatorsko-restauratorske djelatnosti u Hrvatskoj*. Tekst donosi osvrt na postav izložbe koji je – u prostorno podijeljenim tematskim cjelinama izabranim kulturnim dobrima, fotografijama, multimedijom te interaktivnim uključivanjem posjetitelja, kao i kratkim tekstualnim objašnjenjima – prezentirao baštinsko naslijeđe interpretirano u kontekstu konzervatorsko-restauratorske struke. Stručnjaci, kojima to nije primarna djelatnost, realizirali su suvremeni izložbeni projekt u kojem je najveći izazov bio prilagođavanje jezika struke jeziku razumljivom svakom posjetitelju.

Obilježavajući Europsku godinu kulturne baštine, Hrvatski restauratorski zavod je 4. prosinca 2018. godine u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt upriličio izložbu *Tajni život baštine – 70 godina sustavne konzervatorsko-restauratorske djelatnosti u Hrvatskoj* kojom je ujedno obilježio 70 godina svojega djelovanja (sl. 1 i 2). Naime, institucionalni počeci vezani su uz restauratorsku radionicu Muzeja za umjetnost i obrt od 1942. te uz osnivanje Restauratorskog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1948. godine. Restauratorski zavod izdvojen je 1974. godine iz Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a od 1980. djelovao je pod nazivom Zavod za restauriranje umjetnina. Daljnji razvoj konzervatorsko-restauratorske djelatnosti, osobito obnove graditeljske baštine, potaknut je osnivanjem

Restauratorskog zavoda Hrvatske u Zagrebu 1966. godine. Hrvatski restauratorski zavod (u daljnjem tekstu Zavod) utemeljen je uredbom Vlade Republike Hrvatske iz 1996. godine o spajanju Zavoda za restauriranje umjetnina i Restauratorskog zavoda Hrvatske.

Cilj izložbe bio je prezentirati sve aspekte djelovanja Zavoda: od istraživanja, dokumentiranja, valoriziranja i interpretiranja, do nadzora i provođenja izravnih radova konzerviranja i restauriranja na arheološkim, nepokretnim i pokretnim kulturnim dobrima. Izložbu je postavio autorski tim Zavoda predvođen ravnateljicom dr. sc. Tajanom Pleše. Riječ je, dakle, o stručnjacima čiji primarni posao nije realizacija izložbenih projekata, a izložba je besprijekorno poštovala sve uzuse suvremene muzejske struke. Ističemo – muzejske, jer je cjelokupni

postav tematizirao baštinsko naslijeđe interpretirano u kontekstu konzervatorsko-restauratorske struke. Tako su, primjerice, na izložbi izloženi ženski prsluk i cipele iz 17. stoljeća, pronađeni tijekom istraživanja kripe u crkvi sv. Nikole biskupa na Žumberku; potom najstarija sačuvana pisanica, pronađena u jednom grobu u Gudovcu, datiranom u drugu polovicu 15. stoljeća ili prsluk za spašavanje s Titanica, ali i fotografije nalaza na kojima je Zavod proizvodio konzervatorsko-restauratorske radove, arhitektonski nacrti te specijalizirani alati kojima se djelatnici Zavoda služe u svojem radu (sl. 3). U nekoliko tema uključena su i multimedijiska sredstva, ponekad i zbog težnje autora da što slikovitije i sugestivnije posjetiteljima predoče procese rada na nekom kulturnom dobru.

Lajtmotivi izložbenog narativa

Heterogena građa izložena je u prizemnom izložbenom prostoru Muzeja za umjetnost i obrt. S ciljem što

neposrednijeg kontakta s posjetiteljem, autori su unijeli i određenu dozu humora koja se provlačila gotovo svim tematskim cjelinama izložbe (sl. 4). Naime, pojedine od dizajnom istaknutih i tipiziranih legendi, koje su dodatno tumačile izloženi sadržaj, pisane su svakodnevnim, „radnim“ jezikom pa je, primjerice, temu s eksplikacijom rada na mozaicima pratio tekst *Mozaik žbuku mijenja, ali restauratora nikad*. Na svim legendama primijenjen je motiv crvene zakošene linije – dizajnerskog lajtmotiva cijele izložbe (sl. 5). Proizišao je iz korištenja crvene linije kao razdjelnika fotografija kojima se zapravo objedinjuje cjelina: prikaz stanja predmeta prije i poslije radova, što je posjetitelju najočitiije prikazivalo rezultat konzervatorsko-restauratorskog rada. Isti dizajn legendi i isti narativni diskurs primijenjen je i na tekstovima koje bismo mogli nasloviti *Ono što niste znali o našem poslu*, a ispisane su u svakoj tematskoj cjelini (sl. 6, 7). U kratkoj formi tako se prenose informacije o primijenjenim tehnikama, alatima, radnim situacijama, stručnoj terminologiji...

Izložbeno dekodiranje struke

Do izložbenog prostora dolazi se hodnikom sa staklenim zidovima koji su autori postava prilagodili izložbi apliciranjem transparentnih folija s podacima o izložbi, zaslužnim djelatnicima, svojevrsnim rodoslovnim stablom kojim je bio predstavljen povijesni slijed formiranja Zavoda te s popisom izvedenih radova na oko dvije tisuće kulturnih dobara (objekata, nalazišta, zbirki i dr.).

Prva tematska cjelina obuhvaćala je prosječnom posjetitelju teško razumljive definicije konzerviranja i restauriranja. Kako bi bile razumljivije, pojašnjene su u natuknicama uz vizualne primjere. Potom je posjetitelj, ulaskom u sljedeću cjelinu nazvanu *Labirint* (sl. 8),

TAJNI ŽIVOT BAŠTINE

česti stanovnici na umjetninama i spomenicima su golubovi, miševi, sove, šišmiši, lastavice, stršljeni, ose i drugi pripadnici životinjskog carstva

6

TAJNI ŽIVOT BAŠTINE

uz olovku i skalpel, naš je alat na terenu često i „zlatni pajser“

7

fotografijama, filmovima i tekstualnim objašnjenjima bio upoznat s procesom svakog od tih postupaka. Sve to bilo je prezentirano primjerom radova na jednoj skulpturi, s ciljem prikazivanja triju mogućih ishoda primjene različitih postupaka. Iako je riječ o skulpturi sv. Zaharije, radu Franza Antona Strauba s glavnog oltara župne crkve sv.

Mihaela arkandela u Velikoj Ludini, atribucija je bila namjerno izostavljena da bi se istaknuo sam proces postupka bez obzira na umjetničku, povijesnu ili kulturološku vrijednost predmeta. Posjetitelj je mogao sam odabrati koji proces rada želi upoznati. Mogao je zorno spoznati različite ishode njihove primjene.

U istoj prostornoj cjelini posjetitelju je bilo ponuđeno da sazna što su nedestruktivne, laboratorijske i povijesno-umjetničke metode istraživanja te proces i povijesni razvitak konzervatorsko-restauratorskog dokumentiranja kulturnog dobra (sl. 9). Tako je, među inim, kroz okulus svojevrsnog mikroskopa posjetitelj mogao vidjeti mikroskopski uzorak temeljem kojega je ustanovljeno da su drvene vratnice splitske katedrale izvorno bile oslikane (sl. 10).

Nadalje, u istom je dijelu prostora pod naslovima *Drvena polikromirana skulptura, Namještaj, Papir i koža, Metal, Tekstil* te *Štafelajno slikarstvo*, fotografijama i originalnim predmetima posjetitelju predstavljen rad na pokretnim kulturnim dobrima, razvrstanima po vrsti materijala od kojega su izrađeni. U toj su cjelini prvi put ispisane vizualno razlikovne legende da bi se istaknulo načelo odabira eksponata – kontekstualizacija – bez obzira na to je li riječ o kontekstu njegove uporabe, izrade ili primijenjenog postupka.

Kroz omanji prostor (u njemu je bio prezentiran način rada na očuvanju antičkih mozaika; posjetitelju je bilo omogućeno da prema šabloni, kamenim kockicama

– tesarima – sam složi mozaik s geometrijskim motivom) ulazilo se u novu prostornu cjelinu (sl. 11).

U tom je prostoru bio predstavljen rad na arheološkim i nepokretnim kulturnim dobrima. Arheološka metoda istraživanja, u većini slučajeva temeljena na terenskom radu, znakovito se isticala vizualom. Naime, podijeljena u dvije cjeline – podvodnu i kopnenu arheologiju – uključivala je fotografska uvećanja s kolažiranim fotografijama arheoloških nalazišta, nalaza te samog istraživačkog rada na terenu. Ujedno je bio prikazan i idealan, uvećani prikaz slojevitosti arheološkog nalazišta preko kojega je posjetitelj posredovanjem izloženih nalaza raspoređenih po slojevima, upoznao pojam stratigrafije. Na konceptualno sličan način prikazan je rad na podvodnoj arheološkoj baštini, pojašnjen filmovima te dopunjen ronilačkim odijelima, podvodnim kamerama i nalazima (sl. 12). Pratila su ih tekstualna objašnjenja načela i načina istraživanja te postupaka konzerviranja i restauriranja arheoloških nalaza prema vrsti materijala. U *Pješčaniku*, postavljenom u hodnoj razini, bili su skriveni keramički ulomci koje je posjetitelj, s pomoću svima poznatog arheološkog pribora – kista – te ako bi

se htio sagnuti ili čučnuti, mogao sam „iskopati jedinstveni nalaz“ (sl. 13).

Rad na nepokretnoj kulturnoj baštini slijedio je ustrojstvenu podjelu Zavoda. Djelatnost Odjela za graditeljsko naslijeđe bila je predstavljena u četiri faze njihova djelovanja: istraživanje, arhitektonske snimke postojećeg stanja, prijedlog prezentacije i idejno rješenje te projektiranje (sl. 14). Bile su tu izložene fotografije crteža i nacрта, ali i multimedijски prikazi računalnih 3D vizualizacija te fotografija objekata prije i poslije radova. I na tom su mjestu autori izložbe uključili posjetitelja, nudeći mu mogućnost da taktilno doživi različite vrste krovnih pokrova, od drvene i kamene šindre, preko baroknog limenog pokrova, do ocačljenog crijepa sa zagrebačke crkve sv. Marka. U sljedeće tri cjeline naslovljene *Kamen*, *Štuko* i *Zidno slikarstvo*, uz pomoć multimedijских prezentacija, fotografija umjetnina s prikazom stanja prije i poslije radova te gipsanih odljeva skulptura i dr., predstavljene su specifične faze i metode konzervatorsko-restauratorskog rada na pojedinim kulturnim dobrima. Posjetitelj je, primjerice, uz izloženi sačuvani segment stupa izrađenog od štukomramora mogao saznati više o tehnologiji njegove izrade. K tome, posjetiteljima je bilo omogućeno da u dijelu posvećenom zidnom slikarstvu, uz pomoć magnetiziranih naljepnica

u vidu slagalice, sami dopune nedostajuće dijelove zidne slike (sl. 15).

Izložbu je signifikatno „zatvarao i otvarao“ pano s fotografijama svih sadašnjih zaposlenika Zavoda kolažiranih prema razgranatom ustrojbenom sustavu (sl. 16).

Tematske radionice

Tijekom trajanja izložbe organizirano je šest tematskih pedagoških radionica u više termina (*Mali arheolozi i restauratori arheološkog materijala*, *Pozlata*, *Namještaj*, ciklus radionica *Mali restauratori: Restauriranje slika / Restauriranje reljefa / Izrada mozaika*) (sl. 17). Sve su počinjale stručnim vodstvom kroz izložbu, a u njihovoj realizaciji angažirani su stručnjaci Zavoda prema temi radionice. Pojedine radionice bile su organizirane za djecu školskog uzrasta, dok su odraslima i djeci bile namijenjene radionice *Pozlata* i *Namještaj*.

Znanjem do izložbenog artefakta

I što reći naposljetku, s obzirom na to da je u ovom tekstu istaknut samo dio kompleksnosti izložbe koju nam je Zavod uprizorio prije godinu dana? Prvo, prosječnom poznavatelju naše kulturne scene zasigurno je bilo zbunjivo da priču o svojem djelovanju Zavod ispriča izložbom

kao primarnim medijem muzejske komunikacije, a ne, primjerice, u vidu monografskog tiskanog izdanja ili dokumentarnog filma. Ili – zar nije intrigantno što izložbu u Muzeju za umjetnost i obrt realizira ustanova koja s izložbama, a kamoli s muzejom, nema nikakvih iskustava izvan svojega opsega djelovanja, a to svakako nije produkcija izložbe. Ipak se ispostavilo da je zagrebački MUO za takvu izložbu idealno mjesto, jer konzervatorsko-restauratorska struka ima ishodište upravo u umjetnosti i zanatskom umijeću. Drugo, mora se istaknuti da je gradacijom tekstualnih legendi, kontekstualizacijom eksponata, interaktivnim uključivanjem posjetitelja, primjenom muzeografskih pomagala ili pak narativnim diskursom, Zavod realizirao suvremeni izložbeni projekt u kojem je najveći izazov bio prilagođavanje jezika struke svakom posjetitelju, a to su autori izložbe gotovo besprijekorno odradili. U tom radu nisu se libili čak ni izuzetno atraktivne eksponate izložiti kao svojevrsnu fusnotu onoga o čemu su željeli i znaju govoriti – o svojoj struci. Naime, u svakom segmentu izložbe bilo je vidljivo da iza njega stoji znanje i uloženi rad.

Uz autorski tim koji potpisuje izložbu, u pratećem izložbenom presavitku naveden je niz entuzijastičnih djelatnika Zavoda uključenih u produkciju izložbe, a nije nemoguće zamisliti da je njihova najveća motivacija bila predstaviti javnosti što i kako rade. Bogatstvo ekspografskog jezika

kojim se komuniciralo s posjetiteljima to svakako dokazuje. Nemali udio u tome bogatstvu činile su legende pisane u prvom licu množine, a posjetitelju su se obraćale izravno, gotovo prijateljski, služeći ponajprije neposrednom i nenametljivom prenošenju znanja. Protočnost toga prenošenja bila je smanjena samo na predmetnim legendama, i to konceptom slijeda informacija na njima, a bilježi se kao jedini možebitni propust na izložbi. Naime, autori su (vođeni sustavom upravljanja informacijama unutar Zavoda) predmetne legende koncipirali prema načelu da im je prva informacija na legendi bila zemljopisna

lokacija, potom objekt ili lokalitet, a tek na trećem eksponat ili kulturno dobro, dok je datacija bila na četvrtom mjestu. Logično i svrsishodno za konzervatorsko-restauratorsku informacijsku bazu, ali ne za izložbu gdje je eksponat primarni interes posjetitelja.

Kako bilo, na izložbi *Tajni život baštine* bilo je stvoreno „ozračje koje potiče na učenje“ (Kenneth Hudson, *Redonner un sens a la notion d'accueil*, Publics et Musees 4, 1994., str. 92), a to je nemalo postignuće. Netko bi se stoga mogao

zapitati je li nedostatak što uz izložbu nije tiskan katalog, odnosno bilo kakvo tiskano izdanje u kojem bi bila sačuvana memorija njezina diskursa? No da unaprijed odgovorimo: gotovo je nemoguće zamisliti tiskano izdanje u kojem bi se odrazila sva slojevitost izloženog sadržaja i primijenjenih prezentacijskih rješenja pa se još jedanput potvrdila teza da je izložba specifičan medij komunikacije, svojevrsni artefakt, čija kvaliteta ovisi prije svega o znanju, talentu i imaginaciji autora. ■

Summary

Boris Mašić

ON THE EXHIBITION *SECRET LIFE OF HERITAGE: 70 YEARS OF SYSTEMATIC CONSERVATION AND RESTORATION ACTIVITIES IN CROATIA*

This text highlights just one part of the complexity of the exhibition *Secret Life of Heritage: 70 Years of Systematic Conservation and Restoration Activities in Croatia*, organised by the Croatian Conservation Institute at the end of 2018. The exhibition was a central event as part of the activities by which the Institute marked the European Year of Cultural Heritage, and its 70th anniversary. To the average connoisseur of the Croatian cultural scene, it must have seemed puzzling that the Institute was telling the story of its work through an exhibition as the primary medium of museum communication, and not, for example, through a monograph or a documentary. Isn't it intriguing that an exhibition at the Museum of Arts and Crafts (MUO) was accomplished by an institution that has no experience with exhibitions, let alone a museum, beyond its scope of work? However, it turned out that the Museum of Arts and Crafts in Zagreb was the ideal location for this exhibition, as the conservation and restoration profession has its origin precisely in the arts and crafts. Furthermore, it must be emphasized that – through the graduation of textual legends, contextualization of exhibits, interactive involvement of visitors, use of museographic aids or narrative discourse – the Institute carried out a contemporary exhibition project in which the greatest challenge was to adapt the language of the profession to each visitor, which the creators of the exhibition managed to accomplish almost flawlessly. They did not even hesitate to

present the most attractive exhibits as a kind of footnote of what they wanted and could talk about – their profession. It was evident from each part of the exhibition that behind it was knowledge and hard work. In addition to the team that designed it, the accompanying exhibition brochure lists a number of enthusiastic employees of the Institute who were involved in its production, and it is not impossible to imagine how their greatest motivation was to show the public what their job is and how they do it. The richness of the spoken language used to communicate with visitors certainly proves this. A significant part was constituted by the labels that addressed the visitor directly, almost amicably, serving primarily the immediate and unobtrusive transfer of knowledge. In any case, the *Secret Life of Heritage* exhibition created an “atmosphere that encourages learning”, which is quite an achievement. One might therefore wonder whether the fact that the exhibition does not have a printed catalogue, or any kind of print edition in which the memory of its discourse would be preserved, is a drawback. But to answer this question right away: it is almost impossible to imagine a print edition that would reflect all the complexity of the content and applied presentation solutions, once again confirming the thesis that the exhibition is a specific medium of communication, a kind of artefact whose quality depends primarily on the knowledge, talent and imagination of its creators.